

**ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ  
ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ  
ΑΡΧΑΙΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ  
3 ΙΟΥΝΙΟΥ 2026**

**ΕΚΦΩΝΗΣΕΙΣ**

**A. ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ**

**Άριστοτέλης, *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, B 1.5-8, 1103b2-25**

Μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ γινόμενον ἐν ταῖς πόλεσιν· οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς, καὶ τὸ μὲν βούλημα πάντος νομοθέτου τοῦτ' ἐστίν, ὅσοι δὲ μὴ εὖ αὐτὸ ποιοῦσιν ἀμαρτάνουσιν, καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φαύλης. Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται, ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη· ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν καὶ οἱ ἀγαθοὶ καὶ κακοὶ γίνονται κιθαρισταί. Ἀνάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες· ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί. Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάζοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί.

Οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει· πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἀδικοί, πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρεῖοι οἱ δὲ δειλοί. Ὅμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς· οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι, οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως. Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται. Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποίας ἀποδιδόναι· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσιν αἱ ἕξεις. Οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθὺς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπολυ, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν.

**A1. α.** Να γράψετε στο τετράδιό σας τον αριθμό που αντιστοιχεί σε καθεμία από τις παρακάτω περιόδους λόγου και δίπλα σε αυτόν τη λέξη «**Σωστό**», αν είναι σωστή, ή τη λέξη «**Λάθος**», αν είναι λανθασμένη. Δεν απαιτείται αναφορά σε χωρία του κειμένου.

**1.** Το κριτήριο που διαφοροποιεί μια «ἀγαθὴ πολιτεία» από μια «φαύλη» είναι ο βαθμός επιτυχίας των νομοθετῶν στην καθοδήγηση των πολιτῶν σε καλὲς «ἕξεις».

**2.** Ο Άριστοτέλης με την αναφορά του στους κιθαριστές και στους οικοδόμους δείχνει ότι οι ἄνθρωποι ἔχουν ἀπὸ τὴ φύση ταλάντο στις «τέχνες», στα τεχνικά δημιουργήματα.

(μονάδες 4)

**A1. β. i)** «ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι»: Σε ποιες λέξεις-φράσεις του αρχαίου κειμένου αναφέρεται ἡ ἀντωνυμία «αὐτοῖς»;

(μονάδες 4)

- ii) «κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς»: Σε ποια λέξη του αρχαίου κειμένου αναφέρεται η αντωνυμία «τούτων»;

(μονάδες 2)

**Μονάδες 10**

- B1.** «Μαρτυρεῖ δὲ ... ἀγαθοὶ ἢ κακοί»: Πώς γεννιούνται και φθείρονται οι τέχνες και οι αρετές (μονάδες 7) και ποια είναι η συμβολή του δασκάλου σε αυτή τη διαδικασία; (μονάδες 3)

**Μονάδες 10**

## **B2. ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ**

*Το κείμενο που ακολουθεί είναι απόσπασμα από την ομιλία του καθηγητή Μιχάλη Σταθόπουλου, μέλους της Ακαδημίας Αθηνών, η οποία δημοσιεύθηκε στο διαδίκτυο ([www.constitutionalism.gr](http://www.constitutionalism.gr)) και αφορά τον ρόλο της δικαιοσύνης.*

Στη δικαιοσύνη λοιπόν εμπεριέχεται ο φιλόλληλος και κοινωνικός χαρακτήρας και σ' αυτό έγκειται η αξία της και στον πέρα από το δίκαιο χώρο. Είναι η δικαιοσύνη ως επιείκεια. [...] Η δικαιοσύνη και η επιείκεια και στον πέραν του δικαίου χώρο είναι η «αρετή προς έτερον». Απαιτεί τη θεώρηση και της οπτικής του άλλου, όχι αναγκαίως για να τη δεχθούμε, αλλά για να την κατανοήσουμε. Και η θεώρηση αυτή σημαίνει, βέβαια, περαιτέρω και στήριξη του άλλου, όταν χρειάζεται, σημαίνει αυτό που επιτάσσει η διάταξη του Συντάγματός μας, όταν αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής αλληλεγγύης. Η δίκαιη αυτή συμπεριφορά του πολίτη, του ατόμου γενικότερα αφορά όλες τις σχέσεις του, τις προσωπικές, τις κοινωνικές, ακαδημαϊκές, επαγγελματικές, συναδελφικές, προς υφιστάμενο, προς προϊστάμενο, τις πολιτικές σχέσεις, αλλά και τις διακρατικές, διεθνείς, διαπολιτισμικές, διαθρησκευτικές και όποιες άλλες ανθρώπινες, ατομικές ή συλλογικές, σχέσεις.

Πώς παρουσιάζονται η συμπεριφορά και οι επιλογές του ατόμου στα πεδία της ανθρώπινης πράξης στο παράλληλο κείμενο και στο απόσπασμα «Οὕτω δὴ ... ἄδικοι» από το διδαγμένο κείμενο;

**Μονάδες 10**

- B3.** Να γράψετε στο τετράδιό σας τον αριθμό που αντιστοιχεί σε καθεμία από τις παρακάτω περιόδους λόγου και δίπλα σε αυτόν τη λέξη «Σωστό», αν είναι σωστή, ή τη λέξη «Λάθος», αν είναι λανθασμένη.

1. Ο Αριστοτέλης γεννήθηκε στη Μίεζα και πέθανε στη Χαλκίδα.
2. Ο Αριστοτέλης ασκούσε δριμεία κριτική σε όλους τους συναδέλφους του στην Ακαδημία εκτός από τον Πλάτωνα.
3. Για την εκπαίδευση του Αλεξάνδρου ο Αριστοτέλης επιμελήθηκε μια νέα έκδοση των ομηρικών επών.
4. Η γνωριμία του Αριστοτέλη με τον Εύδοξο από την Κνίδα τον επηρέασε θετικά.
5. Για τον Αριστοτέλη η ευδαιμονία είναι στατική κατάσταση και όχι ενέργεια της ψυχής.

**Μονάδες 10**

- B4.** Για καθεμία από τις παρακάτω λέξεις να γράψετε μία ετυμολογικά συγγενή από το διδαγμένο κείμενο:

**ρυπογόνος, ανάθεση, ένδεια, ξέφρενος, διάστρεμμα.**

**Μονάδες 10**

## **Γ. ΑΔΙΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ**

**Λυσίας, *Περὶ τοῦ Σηκοῦ Ἀπολογία*, 7.27-29**

(εκδ. T. Thalheim, *Lysiae Orationes*,  
Bibliotheca Teubneriana, Λειψία 1913)

Οι μορίαί ήταν ιερά ελαιόδεντρα, συνήθως οριοθετημένα μέσα σε περίβολο (σηκόν). Οποιαδήποτε ανθρώπινη επέμβαση απαγορευόταν, ενώ ενδεχόμενη παράνομη δραστηριότητα (καλλιέργεια, μάζεμα καρπών, κλάδεμα) επέσυρε βαριές ποινές. Ο ομιλητής του λόγου του Λυσία «Περὶ τοῦ Σηκοῦ Ἀπολογία» υπερασπίζεται τον εαυτό του από την κατηγορία ότι έκοψε ένα τέτοιο ελαιόδεντρο. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα καταδεικνύει γιατί δεν θα μπορούσε να είχε διαπράξει το αδίκημα, για το οποίο κατηγορείται.

Πότερον δέ μοι κρεῖττον ἦν, ὃ βουλή, δημοκρατίας οὐσίας παρανομεῖν ἢ ἐπὶ τῶν τριάκοντα; καὶ οὐ λέγω ὡς τότε δυνάμενος ἢ ὡς νῦν διαβεβλημένος, ἀλλὰ τῷ βουλομένῳ τότε μᾶλλον ἐξῆν **ἀδικεῖν** ἢ νυνί. ἐγὼ τοίνυν οὐδ' ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ οὔτε τοιοῦτον οὔτε ἄλλο οὐδὲν κακὸν ποιήσας φανήσομαι. Πῶς δ' ἂν, εἰ μὴ πάντων ἀνθρώπων **ἐμαυτῷ** κακονούστατος ἦν, ὑμῶν οὕτως ἐπιμελουμένων ἐκ τούτου τὴν μορίαν ἀφανίζειν ἐπεχείρησα τοῦ χωρίου, ἐν ᾧ δένδρον μὲν οὐδὲ ἐν ἔστι, μιᾶς δὲ ἐλάας σηκός, ὡς οὗτός φησιν, ἦν, κυκλόθεν δὲ ὁδὸς περιέχει, ἀμφοτέρωθεν δὲ γείτονες περιοικοῦσιν, ἄερκτον δὲ καὶ πανταχόθεν κάτοπτόν ἐστιν; ὥστε τίς ἂν ἀπετόλμησε, τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐπιχειρῆσαι τοιούτῳ πράγματι; Δεινὸν δέ μοι δοκεῖ εἶναι ὑμᾶς μὲν, οἷς ὑπὸ τῆς πώλεως τὸν ἅπαντα χρόνον προστέτακται τῶν μορίων **ἐλαῶν** ἐπιμελεῖσθαι, μήθ' ὡς ἐπεργαζόμενον πώποτε ζημιῶσαί <με> μήθ' ὡς **ἀφανίσαντα** εἰς κίνδυνον καταστήσαι, τοῦτον δ' ὅς οὔτε γεωργῶν ἐγγὺς τυγχάνει οὔτ' **ἐπιμελητῆς** ἡρημένος οὔθ' ἡλικίαν ἔχων εἰδέναι περὶ τῶν τοιούτων, ἀπογράψαι με ἐκ τῆς γῆς μορίαν ἀφανίζειν.

ἄερκτος: αφύλακτος  
ἐπεργάζομαι: εργάζομαι παράνομα  
ἀπογράφω: καταγγέλλω, υποβάλλω γραπτὴ καταγγελία

- Γ1.** Να γράψετε στο τετράδιό σας τη μετάφραση του παρακάτω αποσπάσματος:  
**«ὥστε τίς ἂν ... ἀφανίζειν.».**

**Μονάδες 20**

- Γ2.** Με ποια επιχειρήματα υποστηρίζει ο ομιλητής την αθωότητά του σχετικά με την κοπή της ιερῆς ελιάς;

**Μονάδες 10**

- Γ3. α. «τοῦτον δ' ὅς οὔτε ... ἡρημένος»:** να μεταφέρετε τους κλιτούς τύπους στον άλλο αριθμό. (μονάδες 6)

**Γ3. β. διαβεβλημένος:** να γραφεί το β' ενικό πρόσωπο της προστακτικής παθητικού αορίστου.

**ἀφανίζειν:** να γραφεί το απαρέμφατο του μέλλοντα.

**φησιν:** να γραφεί στο ίδιο πρόσωπο και αριθμό της ευκτικής ενεστώτα.

**περιοικοῦσι:** να γραφεί στο ίδιο πρόσωπο και αριθμό της οριστικής παρατατικού. (μονάδες 4)

**Μονάδες 10**

**Γ4. α.** Να χαρακτηρίσετε συντακτικά τους όρους που εμφανίζονται στο αδίδακτο με έντονα γράμματα:

**οὔσης, ἀδικεῖν, ἐμαυτῷ, ἐλαῶν, ὡς ἀφανίσαντα, ἐπιμελητής.** (μονάδες 6)

**Γ4. β.** «Πῶς δ' ἂν, εἰ μὴ πάντων ἀνθρώπων ἐμαυτῷ κακονούστατος ἦν, ὑμῶν οὕτως ἐπιμελουμένων ἐκ τούτου τὴν μορίαν ἀφανίζειν ἐπεχείρησα τοῦ χωρίου»: να αναγνωρίσετε το είδος του υποθετικού λόγου και να τον μετατρέψετε στο προσδοκώμενο. (μονάδες 4)

**Μονάδες 10**

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟ  
ΛΑΡΙΣΑ

## ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

### Α. ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

**A1 α. 1. Σωστό, 2. Λάθος**

- β. i.** «τα ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς, τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς».
- ii.** “τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν”

**B1.** Στην παρούσα ενότητα ο Αριστοτέλης εισάγει ένα νέο επιχείρημα για να ενισχύσει την τεκμηρίωση της άποψης που διατύπωσε στην προηγούμενη ενότητα ότι η ηθική αρετή δεν είναι κάτι ἐμφυτο, αλλά ἐπίκτητο που αποκτάται μέσω του εθισμού, δηλώνοντας δηλαδή ότι οι δίκαιοι γίνονται δίκαιοι πράττοντας μόνο δίκαιες πράξεις. Όμοια και οι σόφρονες και οι ανδρείοι, πράττοντας σόφρονες και ανδρείες πράξεις. Με άλλα λόγια γίνεται κανείς ηθικός μόνο όταν πράττει ηθικά.

Το επιχείρημα αυτό το αντλεί από την πολιτική και εισάγεται με τον προσθετικό «και» (**«και τό γινόμενον»**) και αφορά το έργο των νομοθετών. Βασικός στόχος και επιδίωξή τους είναι να καταστήσουν τους πολίτες καλούς και αγαθούς, δηλαδή να αποκτήσουν την ηθική αρετή μέσω του εθισμού σε ανάλογες πράξεις και συμπεριφορές (**«οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς, καὶ τὸ μὲν βούλημα παντὸς νομοθέτου τοῦτ' ἐστίν.»**), μέσω της θέσπισης νόμων. Αποτελεί πάγια αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων ότι ο νόμος δεν αποβλέπει απλώς στην αποτροπή και τιμωρία των παραβατικών συμπεριφορών, αλλά παιδαγωγεί διά βίου τους πολίτες και τους οδηγεί σε επαινετές συμπεριφορές. Αυτή είναι και η θέση του Αριστοτέλη: **ὁ νομοθέτης οὐκ ἔα τὰ φαῦλα πράττειν, τὰ δὲ καλὰ καὶ σπουδαῖα κελεύει** (Ηθικά Μεγála, 1.9.9.2-3, 1187a14-15). Με αυτό τον τρόπο ο νόμος λειτουργεί ως ισχυρὸς παράγοντας ενότητας και συνοχής μέσα στην κοινωνία.

Αναλυτικότερα, αν οι ηθικές αρετές ήταν ἐμφυτες, θα ήταν άτοπο οι νομοθέτες να προσπαθούν κάνουν τους πολίτες καλούς, αφού όλοι θα γεννιόντουσαν με ή χωρίς αυτές και οποιαδήποτε προσπάθεια δε θα μπορούσε να μεταβάλλει αυτά τα χαρακτηριστικά. Έτσι αποδεικνύεται αφενός ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως και αφετέρου ότι αυτές δεν αποκτώνται με άλλο τρόπο παρά μόνο με τη διαρκή άσκηση και την επανάληψη ηθικών πράξεων.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με το κείμενο, κάθε αρετή και κάθε τέχνη γεννιέται και φθείρεται από τα ίδια ακριβώς πράγματα και μέσω των ίδιων διαδικασιών (**«Ἐπὶ ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται, ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη»**). Η διαφοροποίηση μεταξύ της γέννησης (δημιουργίας κάτι καλού) και της φθοράς (δημιουργίας κάτι φαύλου) εξαρτάται από την ποιότητα της πράξης και της συνήθειας. Τα ρήματα **«γίνεται - φθείρεται»** μας παραπέμπουν στο θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος της φιλοσοφικής σκέψης **«γένεσις - φθορά»**. Για τον Αριστοτέλη, αυτή ήταν μια φυσική διαδικασία μονόδρομη: γένεση -> αύξηση -> τελείωση -> παρακμή -> φθορά. Αυτή, λοιπόν, η διαδικασία ακολουθείται και στις ηθικές αρετές. Κάθε αρετή για τους ίδιους λόγους και χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα γεννιέται και με την καλή εξάσκηση κατακτιέται, ενώ με την κακή εξάσκηση χάνεται. Αντίστοιχα

συμβαίνει και στις τέχνες. Η τέχνη είναι το σύνολο των γνώσεων και δεξιοτήτων που επιτρέπουν στον συγκεκριμένο κάτοχό τους να παράγει μορφές, τεχνικά δημιουργήματα. Υπό αυτήν την έννοια, δηλώνει ο Αριστοτέλης, η τέχνη μιμείται τη φύση· κοινός παράγοντας που τις συνδέει είναι η ύπαρξη κάποιας δημιουργικής λογικής. Έτσι, τεχνίτης δεν είναι μόνο ο καλλιτέχνης αλλά γενικότερα ο δημιουργός, και προϊόντα της τέχνης όχι μόνο τα καλλιτεχνικά έργα αλλά όλα τα δημιουργήματα του τεχνίτη

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιώντας τα ίδια παραδείγματα με την προηγούμενη ενότητα προσθέτει ένα νέο στοιχείο - επιχείρημα: τη σημασία της καλής («εὖ») και της κακής («κακῶς») άσκησης στην απόκτηση ή την απομάκρυνση από την ηθική αρετή. Δεν αρκεί, λοιπόν, απλώς να εξασκούμαστε σε μια οποιαδήποτε πράξη, αλλά να εξασκούμαστε σε καλές και σωστές πράξεις. Θα γίνουμε καλοί οικοδόμοι, όχι αν οικοδομούμε συνεχώς, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό χτίσιμο και καλοί κιθαριστές, όχι αν παίζουμε συνεχώς κιθάρα, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό παίξιμο της κιθάρας. («*Ανάλογον δὲ καὶ οἰκοδόμοι καὶ οἱ λοιποὶ πάντες· ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται, ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί*»). Θα γίνουμε λοιπόν ηθικά ενάρετοι, μόνο αν εξασκηθούμε σε ηθικά ενάρετες πράξεις σύμφωνα με τους κανόνες της τέλει αρετής. **Η γέννηση λοιπόν και η ανάπτυξη μιας τέχνης ή αρετής προκύπτει από την ορθή και καλή άσκηση** μιας δραστηριότητας, ενώ η **φθορά** προκύπτει από την **κακή άσκηση** της ίδιας δραστηριότητας.

Η ενότητα κλείνει με την επισήμανση του Αριστοτέλη ότι για την καλλιέργεια της ηθικής αρετής απαραίτητη κρίνεται η συμβολή του διδάσκοντος και της διδασκαλίας, της εκπαίδευσης γενικότερα. («*εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί*»). Ο δάσκαλος θα διδάξει τους κανόνες της αρετής, τους τρόπους εφαρμογής αυτών και θα εκπαιδεύσει στην ορθή άσκηση. Ο δάσκαλος είναι αυτός που θα παρακολουθεί και θα καθοδηγεί τους ανθρώπους στο σωστό εθισμό. Το ίδιο απαραίτητος είναι ο δάσκαλος και στις τέχνες, διότι αυτός θα διδάξει τον ασκούμενο σε μια τέχνη τους κανόνες της και το σωστό τρόπο εφαρμογής τους. Αυτός ακριβώς είναι και ο ρόλος του νομοθέτη στην πόλη: αποτελεί το δάσκαλο των πολιτών, ο οποίος χρησιμοποιώντας τα σωστά μέσα, δηλαδή τους σωστούς νόμους, θα διδάξει τους πολίτες τι είναι δίκαιο και τι άδικο, θα ορίσει τους κανόνες της δίκαιης και ηθικής συμπεριφοράς μέσα στην πόλη και θα τους οδηγήσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών και, άρα, στην ευδαιμονία. Επομένως, καταλήγουμε και πάλι στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες, αφού στην αντίθετη περίπτωση ο ρόλος του δασκάλου θα ήταν μάταιος. Αντίθετα, οι ηθικές αρετές κατακτώνται με τη σωστή άσκηση, με τη διαρκή επανάληψη ηθικών πράξεων.

**B2.**

Η συμπεριφορά και οι επιλογές του ατόμου στα πεδία της ανθρώπινης πράξης, όπως παρουσιάζονται τόσο στο απόσπασμα του Αριστοτέλη όσο και στο παράλληλο κείμενο, επικεντρώνονται στον **κοινωνικό χαρακτήρα της αρετής** και στην ιδέα ότι η ηθική υπόσταση του ατόμου διαμορφώνεται μέσα από τις σχέσεις του με τους άλλους και από τη σωστή ή τη λανθασμένη δράση του σε αυτές (εὖ/ κακῶς).

Στο απόσπασμα από τα *Ηθικά Νικομάχεια*, ο Αριστοτέλης τονίζει ότι οι αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αλλά αποκτώνται μέσω της εξάσκησης («*πράττοντες*»). Παρατηρούμε ότι ο φιλόσοφος εστιάζει το πρόβλημα της ηθικής αρετής στην καθημερινή, πρακτική ζωή των ανθρώπων.

Το πεδίο της ανθρώπινης δράσης είναι:

α) *τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους*, δηλαδή οι καθημερινές κοινωνικές επαφές και συναναστροφές με τους άλλους ανθρώπους. Η ποιότητα των επιλογών του ατόμου μέσα σε αυτές τις συναλλαγές είναι καθοριστική. Από τον τρόπο που επιλέγουμε να συμπεριφερθούμε, «*γινόμαστε*» (*γινόμεθα*) είτε δίκαιοι είτε άδικοι. Τα συναλλάγματα είναι όλων των μορφών οι συναλλαγές, συμβόλαια, συμφωνίες, πρωτίστως οι οικονομικές. Αυτού του είδους οι σχέσεις των συμπολιτών μεταξύ τους δεν είναι για τον Σταγειρίτη ένα επιμέρους ή περιορισμένης σημασίας ζήτημα μέσα στην κοινωνία. Είναι η συγκεκριμενοποίηση της αλλαγής, της ανταλλακτικής σχέσης μεταξύ των συμπολιτών. Και η σχέση αυτή είναι ιδρυτική και συστατική για την κοινωνία. Επιτυγχάνεται, κατέχεται, με τον εξισωτικό για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες ρόλο του νομίσματος (χρήματος). Βλ. *Ηθικά Νικομάχεια* 1133b17-18: *οὔτε γὰρ ἂν μὴ οὔσης ἀλλαγῆς κοινωνία ἦν, οὔτ' ἀλλαγὴ ἰσότητος μὴ οὔσης, οὔτ' ἰσότης μὴ οὔσης συμμετρίας* [: γιατί αν δεν υπήρχε ανταλλαγή, δεν θα υπήρχαν σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων· ούτε ανταλλαγή θα υπήρχε, αν δεν υπήρχε ισότητα· ούτε ισότητα, αν όλα τα αγαθά δεν μπορούσαν να μετρηθούν με ένα κοινό μέτρο –μετάφραση Δ. Λυπουρλής]. Κατά προέκταση, τα συναλλάγματα είναι ένα σημαντικό πεδίο ανάπτυξης και εμφάνισης ηθικών σχέσεων.

β) Σε όσα προξενούν φόβο («*τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς*»), άλλοι δείχνοντας θάρρος γίνονται ανδρείοι, ενώ άλλοι φοβούμενοι γίνονται δειλοί («*ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρείοι οἱ δὲ δειλοί*»). Τα δεινά (δέδοικα/δέδια, δέος) είναι όλα όσα προκαλούν φόβο (φοβερά). Ως προς το πάθος του φόβου συναντώνται οι ηθικές στάσεις (ἔξεις) της ανδρείας, της δειλίας και του θράσους (και οι αντίστοιχοι ανθρώπινοι τύποι). Βλ. *Ηθικά Νικομάχεια* 1104a20-22: *ὃς τε γὰρ πάντα φεύγων καὶ φοβούμενος καὶ μηδὲν ὑπομένων δειλὸς γίνεται, ὃς τε μηδὲν ὅλως φοβούμενος ἀλλὰ πρὸς πάντα βαδίζων θρασύς* [: πραγματικά, ο άνθρωπος που συστηματικά τρέπεται σε φυγή μπροστά στο καθετί, γίνεται δειλός· ο άνθρωπος, από την άλλη, που δεν φοβάται τίποτε και βγαίνει να αντιμετωπίζει το καθετί, γίνεται απόκοτος]· και 1104b1-3: *ἐθιζόμενοι γὰρ καταφρονεῖν τῶν φοβερῶν καὶ ὑπομένειν αὐτὰ γινόμεθα ἀνδρείοι, καὶ γενόμενοι μάλιστα δυνήσομεθα ὑπομένειν τὰ φοβερά* [: αποκτώντας σιγά σιγά τη συνήθεια να περιφρονούμε τα πράγματα που προκαλούν φόβο και να τα αντιμετωπίζουμε, γινόμαστε ανδρείοι, και όταν γίνουμε, έχουμε πια σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δύναμη να τα αντιμετωπίζουμε – μετάφραση Δ. Λυπουρλής].

γ) Στον τομέα των επιθυμιών («*τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας*»), άλλοι ακολουθώντας τον έναν τρόπο συμπεριφοράς τις αντιμετωπίζουν με σύνεση και εγκράτεια, ενώ άλλοι ακολουθώντας τον άλλο τρόπο συμπεριφοράς ξεφεύγουν από τα όρια του μέτρου και γίνονται ακόλαστοι («*οἱ μὲν γὰρ σώφρονες οἱ δὲ ἀκόλαστοι*»). Η ἐπιθυμία είναι βασική βιολογική και ψυχολογική λειτουργία του ανθρώπου: κυριότερες μορφές της είναι στον Αριστοτέλη η ἐπιθυμία για τροφές και η σεξουαλική ἐπιθυμία. Ως τέτοια η ἐπιθυμία είναι από ηθική άποψη ουδέτερη. Η διαχείρισή της όμως, τονίζει ο φιλόσοφος, έχει μεγάλη σημασία. Άνθρωποι που δεν μπορούν καθόλου να ελέγξουν τις ἐπιθυμίες τους χαρακτηρίζονται ακόλαστοι, ενώ στο άλλο άκρο, της παντελούς

αδιαφορίας, βρίσκονται οι ἀναίσθητοι· στη μέση βρίσκονται οι σώφρονες, όσοι δηλαδή διατηρούν σώας τας φρένας και ελέγχουν λογικά τις επιθυμίες τους.

δ) Στην περίπτωση των παρορμήσεων (*«τὰ περὶ τὰς ὀργάς»*), ἄλλοι ακολουθώντας τον ἕναν τρόπο συμπεριφοράς τα αντιμετωπίζουν με πραότητα, ενώ ἄλλοι ακολουθώντας την αντίθετη συμπεριφορά γίνονται οργίλοι και ξεσπούν (*«οἱ μὲν πρᾶοι (οἱ δὲ) ὀργίλοι»*). Σύμφωνα με τη διδασκαλία της Ρητορικής (1378a κ.ε.), η ὀργή είναι η δυνατή επιθυμία να πάρουμε εκδίκηση για μια συμπεριφορά που εκτιμούμε ότι απαξίωσε εμάς προσωπικά ή τους οικείους μας· η απαξίωση αυτή μας προκαλεί βέβαια στενοχώρια, πόσο μάλλον όταν είναι (ή θεωρούμε πως είναι) τελείως ἀνάρμοστη και ἀδικαιολόγητη. Η ὀργή στρέφεται κάθε φορά ἐνάντια σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Στο πάθος της ὀργῆς ἀντιστοιχούν οι ἐξῆς ἠθικές στάσεις: ὀργιλότης, ἀναισθησία, πραότης (και οι ἀντίστοιχοι ἀνθρώπινοι τύποι).

Επομένως καταλαβαίνουμε ὅτι η καθημερινή στάση, η συμπεριφορά μας μέσα στη ζωή, οι καθημερινές διαπροσωπικές μας σχέσεις μπορούν να σφυρηλατήσουν τον ψυχισμό και τη σκέψη, ὥστε να παραχθεῖ δίκαιη πράξη. Γενικότερα οι ἐπιλογές μας καθορίζουν το αν θα ἀποκτήσουμε ή ὄχι τις ἠθικές ἀρετές. Σ' αυτό το συμπέρασμα κατέληξε ο Αριστοτέλης με την **αναλογική μέθοδο**. Η ἠθική ποιότητα, ἐπομένως, είναι το ἀποτέλεσμα ἐπαναλαμβανόμενων πράξεων και συνηθειών (ἔθος) στο κοινωνικό περιβάλλον.

Το παράλληλο κείμενο συμπληρώνει και ἐπεκτείνει την ἀριστοτελική σκέψη, ὀρίζοντας τη δικαιοσύνη ὄχι μόνο ὡς τήρηση κανόνων ἀλλά ὡς κοινωνική ἀλληλεγγύη και ἐπιείκεια. (*«Στη δικαιοσύνη λοιπὸν ἐμπεριέχεται ὁ φιλάλληλος και κοινωνικός χαρακτήρας και σ' αὐτὸ ἐγκείται ἡ ἀξία της και στον πέρα ἀπὸ το δίκαιο χώρο»*) Η συμπεριφορά του ἀτόμου οφείλει να διαπνέεται ἀπὸ «φιλάλληλο και κοινωνικό χαρακτήρα». Η δικαιοσύνη ἐδῶ ἀπαιτεῖ μια ἐνεργητική ἐπιλογή: την κατανόηση της οπτικής του «ἄλλου» και, ὅπου είναι ἀπαραίτητο, τη στήριξή του (*«Και ἡ θεώρηση αὐτὴ σημαίνει, βέβαια, περαιτέρω και στήριξη του ἄλλου»*) Οι ἐπιλογές του ἀτόμου δὲν είναι ἀπλῶς ἰδιωτικές, ἀλλά ἀποτελοῦν ἐκπλήρωση ἐνὸς κοινωνικοῦ χρέους, ὅπως αὐτὸ ἐπιτάσσεται και ἀπὸ το Σύνταγμα. (*«ὅταν ἀξιῶναι ἀπὸ ὅλους τους πολίτες τὴν ἐκπλήρωση του χρέους της κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης»*).

Ενῶ ο Αριστοτέλης μιλά γενικά γιὰ «συναλλάγματα», το παράλληλο κείμενο ἐξειδικεύει τα πεδία της ἀνθρώπινης πράξης σε κάθε πιθανή μορφή σχέσης: Προσωπικές, ἐπαγγελματικές και ἀκαδημαϊκές σχέσεις, σχέσεις ἱεραρχίας (προς υφιστάμενους ή προϊστάμενους), πολιτικές, διακρατικές, διεθνείς και διαπολιτισμικές σχέσεις (*«Ἡ δίκαιη αὐτὴ συμπεριφορά του πολίτη, του ἀτόμου γενικότερα ἀφορᾷ ὅλες τις σχέσεις του, τις προσωπικές, τις κοινωνικές, ἀκαδημαϊκές, ἐπαγγελματικές, συναδελφικές, προς υφιστάμενο, προς προϊστάμενο, τις πολιτικές σχέσεις, ἀλλά και τις διακρατικές, διεθνείς, διαπολιτισμικές, διαθρησκευτικές και ὅποιες ἄλλες ἀνθρώπινες, ἀτομικές ή συλλογικές, σχέσεις»*).

Και τα δύο κείμενα συμφωνοῦν ὅτι η ἠθική του ἀτόμου κρίνεται στην πράξη και συγκεκριμένα στην **κοινωνοκεντρική συμπεριφορά** (προς τους ἄλλους). Ο Αριστοτέλης ἐστιάζει στον μηχανισμό (πράξη → συνήθεια → διαμόρφωση χαρακτήρα ὡς δίκαιου ή ἀδίκου). Το παράλληλο κείμενο ἐστιάζει στο περιεχόμενο και το εὔρος αὐτῆς της πράξης, προβάλλοντας την ἐπιείκεια και την ἀλληλεγγύη ὡς τις κορυφαίες ἐκδηλώσεις της δίκαιης συμπεριφοράς σε ὅλα τα ἐπίπεδα της σύγχρονης κοινωνικῆς και διεθνούς ζωῆς.

B3. Λάθος, Λάθος, Σωστό, Σωστό, Λάθος

B4. τὸ γινόμενον, νομοθέτου, δεῖ, σὺφρονες, ἀναστρέφεσθαι

## Γ. ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Γ1. Ποιος, λοιπόν, αν ἔτσι ἔχουν τα πράγματα /υπὸ/ αὐτὲς τις συνθήκες, θα τολμούσε να προβεί σε τέτοια ενέργεια; Νομίζω / Μου φαίνεται, μάλιστα, ὅτι εἶναι παράδοξο εσείς, που η πόλη σὰς ἔχει διαχρονικά επιφορτίσει με την ευθύνη για τα ιερὰ ελαιόδεντρα που ἔχετε προσταχθεῖ ἀπὸ την πόλη να φροντίζετε διαχρονικά τα ιερὰ ελαιόδεντρα, οὔτε να μου ἔχετε επιβάλει ποτέ ἕως τώρα πρόστιμο, γιατί τάχα καλλιέργησα τὸν χώρο γύρω ἀπ' αὐτὲς, οὔτε να με ἔχετε παραπέμψει στο δικαστήριο, γιατί (τάχα) απομάκρυνα κάποια, και / ενώ αὐτός, που οὔτε καλλιεργεῖ κάπου κοντά, οὔτε εἶχε οριστεί υπεύθυνος, οὔτε εἶναι σε ηλικία, ὥστε να γνωρίζει για τέτοια ζητήματα, να με μηνύσει / υποβάλει γραπτὴ καταγγελία ἐναντίον μου, γιατί απομάκρυνα, υποτίθεται (αὐτὸ πού εἶναι), ιερὸ ελαιόδεντρο.

Γ2. Ο ομιλητὴς υποστηρίζει την αθωότητά του σχετικά με την κοπή της ιερῆς ελιάς με διάφορα επιχειρήματα. Αρχικά, ἐπισημαίνει ὅτι, αν εἶχε σκοπὸ να παρανομήσει, θα το ἔκανε την περίοδο που κυβερνοῦσαν την πόλη οἱ Τριάκοντα τύραννοι, ἀφοῦ τότε οἱ πολῖτες εἶχαν ευκαιρίες να προβοῦν σε παρανομίες (*τῷ βουλομένῳ τότε μᾶλλον ἐξὸν ἀδικεῖν ἢ νυνί*) και να παραμείνουν ατιμώρητοι. Ἀκόμα και τότε, τονίζει, ενώ εἶχε τη δυνατότητα, δεν διέπραξε οὔτε το ἀδίκημα της κοπῆς της ιερῆς ελιάς οὔτε κάποιο ἄλλο ἀδίκημα (*ἐγὼ τοίνυν οὐδ' ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ οὔτε τοιοῦτο οὔτε ἄλλο οὐδὲν κακὸν ποιήσας φανήσθαι*). Επιπλέον, ισχυρίζεται ὅτι δεν θα απομάκρυνε ποτέ το ιερὸ δέντρο ἀπὸ το χωράφι, καθὼς γνωρίζει ὅτι αὐτοὶ που εἶναι επιφορτισμένοι με την υποχρέωση να το φυλοῦν βρίσκονται σε κατάσταση συνεχούς επαγρύπνησης (*ὁμῶν οὕτως ἐπιμελομένων ἐκ τούτου τὴν μοριὰν*). Μάλιστα, θεωρεῖ ἀδιανόητο το να επιχειρήσει να απομακρύνει το ιερὸ ελαιόδεντρο ἀπὸ ἕνα χωράφι στο οποίο δεν υπήρχε κανένα ἄλλο δέντρο, παρὰ μόνο ἕνας κορμὸς ιεροῦ ελαιόδεντρου (*ἐν ᾧ δένδρον μὲν οὐδὲ ἔν ἐστι, μῖας δὲ ἐλάας σηκός*), ἀφοῦ θα τον ἐβλεπαν ὅλοι, ιδίως ἀπὸ τη στιγμή που το χωράφι αὐτὸ περιβάλλεται περιμετρικά ἀπὸ δρόμο, γύρω ἀπὸ τον οποίο κατοικοῦν και ἀπὸ τις δύο πλευρὲς γείτονες, δεν ἔχει περίφραξη και εἶναι ορατὸ ἀπὸ παντοῦ (*κυκλόθεν δὲ ὁδὸς περιέχει, ἀμφοτέρωθεν δὲ γείτονες περιοικοῦσιν, ἄερκτον δὲ καὶ πανταχόθεν κάτοπτόν ἐστιν*). Τέλος, ἐπισημαίνει ὅτι θεωρεῖ παράδοξο να μην του ἔχει επιβληθεῖ οποιοδήποτε πρόστιμο ἀπὸ τους ἄνδρες στους οποίους η πόλη ἔχει ἀναθέσει την ευθύνη της προστασίας των ιερῶν ελαιόδεντρων, γιατί καλλιέργησε τὸν χώρο γύρω ἀπὸ αὐτὲς, ἢ να μην ἔχει παραπεμφθεῖ στο δικαστήριο, γιατί ἔκλεψε κάποιο ιερὸ δέντρο (*ὁμᾶς μὲν, οἷς ὑπὸ τῆς πόλεως τὸν ἅπαντα χρόνον προστέτακται τῶν μοριῶν ἐλαῶν ἐπιμέλεσθαι, μήθ' ὥς ἐπεργαζόμενον πώποτε ζημιῶσαί <με> μήθ' ὥς*

*ἀφανίσαντα εἰς κίνδυνον καταστήσαι*), και να έχει υποβάλει μήνυση εναντίον του ο κατηγορος, που ούτε έχει κάποια κοντινή καλλιέργεια, ούτε είχε οριστεί υπεύθυνος από την Πολιτεία για την επίβλεψη των δέντρων, ούτε είναι σε κατάλληλη ηλικία, ώστε να γνωρίζει τέτοια ζητήματα (*τούτων δ' ὅς οὔτε γεωργῶν ἐγγὺς τυγχάνει οὔτ' ἐπιμελητῆς ἡρημένος οὔθ' ἡλικίαν ἔχων εἰδέναι περὶ τῶν τοιούτων, ἀπογράψαι με ἐκ τῆς γῆς μοριὰν ἀφανίζειν*).

Γ3. α. τούτους δ' οἱ οὔτε γεωργοῦντες ἐγγὺς τυγχάνουσιν οὔτ' ἐπιμεληταὶ ἡρημένοι

Γ3. β. *διαβεβλημένος*: διαβλήθητι  
*ἀφανίζειν*: ἀφανιεῖν  
*φησιν*: φαίη  
*περιοικοῦσι*: περιώκουν

Γ4. α. οὔσης: επιρρηματική χρονική μετοχή που δηλώνει το σύγχρονο, έχει ως υποκείμενο της το ουσιαστικό *δημοκρατίας* και είναι απόλυτη (γενική απόλυτη), λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός του χρόνου στο απαρέμφατο *παρανομεῖν*

*ἀδικεῖν*: υποκείμενο στο ἀπρόσωπο ρήμα *ἐξῆν*, τελικό απαρέμφατο αναγκαστική ετεροπροσωπία

*ἐμαυτῷ*: δοτική αντικειμενική ως ετερόπρωτος ονοματικός προσδιορισμός στο *κακονούστατος*

*ἐλαῶν*: αντικείμενο στο απαρέμφατο *ἐπιμελεῖσθαι*

ὡς *ἀφανίσαντα*: επιρρηματική αιτιολογική μετοχή που δηλώνει υποκειμενική αιτιολογία, έχει ως υποκείμενο της το <με> και είναι συνημμένη, λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός της αιτίας στο απαρέμφατο *ζημιῶσαί*

*ἐπιμελητῆς*: κατηγορούμενο στο υποκείμενο ὅς μέσω της μετοχής ἡρημένος που παράγεται από συνδετικό ρήμα

β. «*Πῶς δ' ἂν, εἰ μὴ πάντων ἀνθρώπων ἐμαυτῷ κακονούστατος ἦν, ὅμῶν οὕτως ἐπιμελουμένων ἐκ τούτου τὴν μοριὰν ἀφανίζειν ἐπεχείρησα τοῦ χωρίου*»

Ο υποθετικός λόγος του αποσπάσματος έχει ως υπόθεση τη δευτερεύουσα υποθετική πρόταση *εἰ μὴ πάντων ἀνθρώπων ἐμαυτῷ κακονούστατος ἦν*, και ως απόδοση την πρόταση *Πῶς δ' ἂν ὅμῶν οὕτως ἐπιμελουμένων ἐκ τούτου τὴν μοριὰν ἀφανίζειν ἐπεχείρησα τοῦ χωρίου*. Η υπόθεση εισάγεται με *εἰ* και εκφέρεται με οριστική ιστορικού χρόνου (*ἦν*), ενώ η απόδοση εκφέρεται με δυνητική οριστική (*ἂν ἐπεχείρησα*). Επομένως σχηματίζεται απλός υποθετικός λόγος που δηλώνει το μη πραγματικό. Για να δηλωθεῖ το προσδοκώμενο θα πρέπει να γίνουν οι εξής αλλαγές: *Πῶς δ', ἐάν μὴ πάντων ἀνθρώπων ἐμαυτῷ κακονούστατος ᾖ, ὅμῶν οὕτως ἐπιμελουμένων ἐκ τούτου τὴν μοριὰν ἀφανίζειν ἐπιχειρήσω τοῦ χωρίου*.